

Hr. Peder Wibe til Malt-Folding

Af F. Elle Jensen.

Mens Sognepræsten i Aastrup, Hr. Niels Olivarius¹⁾, kan staa som en Type paa en moderat Pietist, der i det store og hele kom vel ud af det med sin Menighed, fordi hans Forkyndelse ikke var særlig udfordrende, og han heller ikke førte strengere Kirketugt, end saa mange andre Præster af den ortodokse Retning gjorde det, møder vi i den Mand, hvis Navn staar over disse Linier, en Repræsentant for en langt mere yderliggaaende Form for Bevægelsen, i nogen Maade beslægtet med den Aand, der gav sig Udslag i Bevægelsen i og om Ribe i 1730'erne²⁾. At han med denne Indstilling kom i afgjort Modsætning til sine Sognebørn, ikke mindst fordi han samtidig manglede psykologisk Sans og derfor ikke forstod at omgaas dem paa rette Maade, vil fremgaa af det følgende, og da hans Tilfælde kan synes at være oplysende for, hvor ringe Indflydelse en ellers velmenende pietistisk Præst under disse Forhold kunde faa paa sin Menighed, vil det formentlig ikke være uden Interesse at dvæle lidt nærmere ved ham og hans Virksomhed.

Peder Wibe var født 1712 i Roskilde, hvor hans Fader var »Borger«. Efter 1732 at være blevet Student fra Byens Katedralskole, begyndte han i Kø-

benhavn paa det theologiske Studium, og at der ikke var noget i Vejen med hans Evner, ses af, at han Aaret efter tog Baccalaurgraden ved Universitetet. Derimod kneb det efter hans Forældres Død stærkt for ham at skaffe de nødvendige Midler til at fortsætte med Læsningen, og han saa derfor som saa mange andre ingen anden Udvej end foreløbig at afbryde den og søge en Huslærerplads, hvorved han kunde fortjene saa meget, at han siden kunde genoptage og fuldføre den. En saadan Stilling fik Wibe i Norge (1733), men efter et Aars Forløb kom han som Lærer til Latinskolen i Skien, hvor han blev til 1741.

Det Aar, han tilbragte i København, har imidlertid utvivlsomt haft stor Indflydelse paa hans aandelige Udvikling. Det var netop paa den Tid, da den voldsomme Strid mellem Pietisterne og de ortodokse naaede sit Højdepunkt³⁾, og det fejler næppe, at Wibe allerede dengang afgjort har sluttet sig til de første og tilegnet sig den aggressive Form, som vi ogsaa møder ved Vækkelsen i Ribe; det er i det hele taget værd at lægge Mærke til, at de fleste af dem, der senere som Præster arbejdede i pietistiske Aand i deres Sogne har opholdt sig i Hovedstaden i hin bevægede Periode⁴⁾ — om end de naturligvis ikke alle har hørt hjemme paa Bevægelsens venstre Fløj, saaledes som Wibe synes at have gjort det.

Men ogsaa i Sydnorge gik Bølgerne sidst i 1730'erne højt, og det Røre, som her opstod, antog til sidst sine Steder en udpræget sværmerisk Karakter, og selv om Wibe ikke har ladet sig rive med af Separatismen, er det ikke udelukket, at det Krav om »rene Menigheder«, der lød fra den Kant, kan have øvet en vis Indflydelse paa ham.

1739 var han i København for at tage sin Embedseksamen, men fortsatte bagefter igen i Skien til 1741. Han havde aabenbart nu tjent nogle Penge, thi de følgende Aar opholdt han sig i Hovedstaden, hvor han øvede sig i at katekisere og forøvrigt læste en Del.

1744 blev han udnævnt til Sognepræst for Malt og Folding⁵). Embedet var imidlertid kun daarligt aflagt, og Følgen var, at han kom til at sidde meget smaat i det. 1747 klager han til Biskoppen over, at han ikke har Raad til at betale til Enkekassen, da det kniber ham at faa nok til Mad og Klæder — for Øjeblikket er han ikke i Stand til at købe et Par Sko, som han mangler. Hertil kom, at han ved Kvægsygen havde mistet 13 Kreaturer, som han endnu var i Gæld for. 1762 opgiver han sin aarlige Indtægt til 100 Rdl., hvoraf der oven i Købet skal udredes Pension (til Formandens Enke?), og han oplyser, at han nu tre Gange har været hjemsøgt af Kvægsygen. Det har sikkert ikke altid været let for ham, saa meget mindre som mange i Annekset, efter hvad han fortalte, forholdt ham Offer og Tiende.

»Jesus, hin Faarenes Overhyrde, hjælpe ved sin allerhelligste Aand og Støtte ved sit Blod min stakkels Sjæl, saa jeg elendige og alle hans Tjenere, løskøbte for saa dyr en Pris, ved hans Aand og Blod kan frelses — det ønsker, beder og anraaber jeg om«. ⁶) Disse Ord i Slutningen af den latinske Selvbiografi, Wibe ved sin Ansættelse indførte i Stiftets Vitaprotokol, bærer tydeligt nok Vidne om den unge Præsts mørke og tunge Livssyn, saa det var intet Under, at hans Prædiken ogsaa blev mørk og tung. Det blev mere Loven end Evangeliet, han forkyndte, naar han med haarde Ord revsede alt

det hos sine Sognebørn, der efter hans ærlige Opfattelse hindrede dem i at leve som Kristne, men da han vistnok kun i ringe Grad forstod at omgaas dem rent menneskeligt og desuden krævede, at de straks og ubetinget skulde forstaa ham, blev Følgen, at hans stærke Tale blev af liden Virkning, ja at der opkom et Misforhold mellem ham og hans Menigheder.

Skulde man tro Provst Bützov i Vejen, der ofte sendte sin Biskop Indberetning om Forholdene i Malt Herred, kunde de næppe være bedre. De er fra det ene Aar til det andet omtrent enslydende og roser alle Præsterne for deres Flid til deres Menigheders Opbyggelse, for deres enfoldige og forstaaelige Prædikener og for deres stadige Katekisation i Kirke og Skole, ligesom det siges om dem, at de i alle Maader »staar sømmeligt deres Embede for og pryder det med deres gode og opbyggelige Eksempel og Levned.« Ungdommen er han ogsaa meget tilfreds med, thi den svarer ved hans Visitatser godt for sig, og især de konfirmerede er vel hjemme i deres Børnelærdom i Overensstemmelse med den augsburgske Konfession.

Hvad Wibe indberetter til Ribe om Tilstandene i Malt—Folding har imidlertid en helt anden Klang end den skikkelige ortodokse Provsts Ros af alt og alle. »Jesus forbarme sig over os tilsammen«, skriver han 1747, »det er saa fuldt af Mørkhed og Vantro, og Satan staar os heftigt imod og besynderlig ved Løgn og Hykleri, hvilket rejser (sig for) en stor Del af den grove Vankundighed, thi endog de Ting, som jeg foretager mig i mit Embede, som er befalelet ved Lov og Forordninger, det anses som en farlig Sag, saa endog omliggende Sogne holder Consilium (Raadslagning), hvad det betyder, blot fordi

det ikke før har været ført til praxin (udført i Praksis), ja naar jeg privatim taler med en og anden for at foreholde dem deres Sjæles Tilstand, og hvor farligt det er at gaa Aar hen, saa bliver de ret fulde af Forundring efterdi, siger de, ingen har deres Livstid saaledes behandlet dem Naar nogle vækkes af Helligaanden og kommer grædende over sig selv til Præsten, tænker jeg ofte, at det er en Gevinst for Jesus, men desværre slukkes Gnisten, og de siger straks nej efter først at have sagt ja.«

De 16—17-aarige kan ikke læse i Bog, beretter han videre, og de har intet lært udenad, Skoleforholdene er daarlige og Forældrene ligeglade, saa han har store Vanskeligheder med Konfirmationen, som ikke før har været gennemført ordentlig i Pastoratet. Nu søger han at lokke de unge til Katekisation, men han er ene om Arbejdet, har ingen at tale med, saa han ofte er ved at segne under Byrden. Paa sine — af Myndighederne ønskede — Husbesøg erfarer han overalt, hvor faa gudelige Bøger Folk har, men nu har dog nogle talt om at købe en Bibel eller et Ny Testamente, og han spørger derfor, om saadanne kan faas til en billig Pris, thi dyre Bøger kan ikke sælges.

Som antydet ovenfor faldt de direkte Spørgsmaal, som Præsten ved sine Besøg i Hjemmene stillede til de enkelte om deres Sjæls Tilstand, Folk stærkt for Brystet; det var noget, man ikke var vant til og derfor stod afvisende overfor. Det fik han bl. a. at vide, da han efter forudgaaende Tillysning indfandt sig paa Herregaarden Sønderskov i Folding, thi Ejeren, Jfr. Bachmann, lod ham »med vredt Ansigt« høre, at saadant noget ikke var Skik over hele Landet, og hun ønskede ikke den Slags

hos sig, thi i saa Fald kunde hun ikke beholde sit Tyende. Wibe bad hende derefter »sagtmodigt« ikke forhaste sig mod Gud og hans Embede, ikke mod ham personligt, thi han var kaldet til baade at lære og lide, men han stod til Regnskab for hver Sjæl, og derfor matte han udspørge alle. Jfr. Bachmann blev efter dette noget mildere, men hun frabad sig alligevel hans Besøg. Wibe sagde da, at saa maatte han tale med Folkene hjemme hos sig selv, naar de kom og vilde til Alters.

I Anledning af alt dette indankede Wibe da Sagen for Biskop Brorson og spurgte, om han havde handlet ret, thi saa vilde han begynde igen, om ogsaa han derved skulde komme til at lide Fattigdom, Forfølgelse, Foragt og Paatale. »Jesus skal nok redde mig enten levende eller død, naar han ser, jeg intet længere kan staa det ud«, thi han har ikke her haft gode Dage og venter dem heller ikke. »Gid jeg, som har saa liden Kraft og er som en Rørdrum i Ørkenen, maatte ikke skamme mig ved ham, der i saa mange løgnagtige Modsigelser og saa mange skrækkelige Pinsler vilde være mig bekendt og dertil elske mig ugudelige Synder.«

Brorson søgte at sætte Mod i den forsagte Præst, samtidig med at han dog advarede ham mod al for stærk Fremfusenhed.⁷⁾ Han glædede sig, skrev han til ham, og lykønskede ham til hans Husbesøg, og han var forsikret om, at de ikke vilde være uden Velsignelse. Men paa den anden Side maatte de ske med Visdom og Forsigtighed, især da de hidtil havde været ukendte, og derfor raadede han ham til at gaa frem i Enfoldighed efter Loven, men naar man benyttede sig af Lejligheden og taalmodigt bar de Vidrigheder, som Sagens Novitet (Ny-

hed) og den menneskelige Natur foraarsagede, vilde det føre til Fremvækst af sand Opbyggelse.

Den Uvilje, Wibes Optræden baade i og udenfor Kirken vakte i Menighederne, gav sig bl. a. Udslag i, at der var dem, som søgte til andre Kirker end deres egne — saaledes 1750 nogle Bønder i Askov, hvem da Præsten bebrejdede, at de syndede ved paa denne Maade at sky Guds Ord; han mente, de ogsaa nok vilde gaa til Alters andetsteds. Ligeledes var han meget misfornøjet med, at det Tyende fra fremmede Sogne, som tjente i Pastoratet, vedblev med at benytte deres hjemlige Præst som Skriftefader, da han jo ikke kunde vide noget om, hvordan de opførte sig her, saa de derfor kunde te sig, som de vilde, uden at risikere Paatale af den Grund. Endnu mere forargede det ham, at Forældre »uden Frygt for Gud og Skam for Mennesker« lod deres Børn blive konfirmeret udensogns for at slippe for at gaa til ham. Men de, der saaledes rømmede til andre Pastorater, hvor Overhøringen mentes mindre skrap, blev imidlertid ved deres Tilbagekomst prøvet af ham, og faldt Eksaminationen daarligt ud, kunde de ikke komme til Alters hjemme, før de havde godtgjort, at de havde faaet en bedre Kristendomskundskab.

At Brorson selv var opmærksom paa det paaklagede Forhold, der maa have været almindeligt ogsaa andre Steder, allerede før Wibe ankede over det, ses af det Monitum, han 1745 udstedte paa Ribe Landemode: »Efterdi der endnu klages over, at adskillige unge, som ikke har Lyst til at lade sig undervise til Salighed, hensniger sig hos andre, hos hvilke de i kødelig Magelighed kan slippe til *Konfirmation* og det højærværdige Alterens *Sakramente*, som er en stinkende Lunkenhed og Føje-

lighed i Lærerstanden og al Vankundigheds og Vanvittigheds Læremoder, saa vilde *D'ni Præpositi vigilere* (vaage) for saadan Uheld i Tide selv at remedere (raade Bod paa) eller mig ufortøvet at tilkendegive.«⁸)

Naturligvis har Wibe selv været en baade nidkær og striks Kateket, og man forstaar nok, at de unge helst vilde være fri for at have med ham at gøre, ligesom han paa sin Side næppe har haft Evne til at komme paa Talefod med dem. Ofte var der kun ganske faa til Stede ved Overhøringerne i Kirkerne, skønt han atter og atter slog til Lyd for dem og Gang paa Gang formanede Forældrene til at lade deres Børn møde frem, ja endog anmeldte Sagen for Herskabet. Ingen af Delene hjalp. Heller ikke havde han megen Glæde af sine Forsøg paa at faa Ny Testamente indført i Menighederne, og at han tilbød de fattige dem til nedsat Pris eller helt gratis, frugtede ikke; en Mand forbød endog sin Søn at modtage et — det var nok med Pontoppidans Forklaring, mente han.

Wibe dømte i det hele taget haardt om sine Sognebørn. Overtrædelse af Sabbatsloven, Fylderi, Banden og Sværgeren regnedes, fortalte han Biskoppen, for privilegeret hos alle, høje som lave, ogsaa Øvrighedspersoner, der foregik andre med et slet Eksempel; de havde, mente han, ingen anden Gud end deres Køds Lyster, deres egne Veje og deres fordærvede Sind, og Omvendelse vilde de ikke vide af. De Medhjælpere i Annekset, som han skulde støtte sig til, stolede han ikke paa, da de aldrig havde meddelt noget af det, der var galt, til ham, skønt han tidt havde foreholdt dem, at de skulde staa Gud til Regnskab; i Hovedsognet havde han slet ikke turdet antage nogle, da han vilde gøre

dem til Menedere, der ikke holdt det højtidelige Løfte, de skulde aflægge om at berette for ham, hvad Synder der gik i Svang i Sognet; det var kun de borgerlige Overtrædelser, de regnede for noget.

Saa greb han selv kraftigt ind, og han var ikke bange for paa god gammel statskirkelig Vis at paa-kalde den borgerlige Øvrigheds Bistand. Da en gift Mand havde forset sig med en Pige, fik han ham hensat nogle Uger i Fredericia Fæstning, men bagefter syntes han ikke, at Straffen havde indvirket paa hans Sind, og han nægtede ham derfor Adgang til Nadveren. Det var dog ingenlunde altid, man fra Herregaarden Estrup tog hans Anmeldelser til Følge; det lykkedes ham f. Eks. ikke at faa de paa-gældende til at gribe ind overfor to uforligelige Ægtefolk, der sloges, han »en grusom Hykler, Bander, Gudsforlægter og Drukkenbolt«, og Konen saa arrig, at hun »næppe kunde tie, mens jeg talte med hende«. Wibe erklærede, at han saa vilde afholde dem fra Sakramentet, men han troede ganske vist ikke, det vilde have nogen Virkning paa dem, da de ikke vilde anse det for en Straf.

Naar han ikke var klar over, hvordan han skulde forholde sig, spurgte han sin Biskop til Raads. Saaledes (1753) da en Kone i Vrede havde forsøgt at drukne sig. Wibe talte da med hende om den Fare, hvori derved baade hendes Sjæl og Legeme havde svævet og »hvor ilde Satan mente det med hende for hendes saa langvarige og tro Tjeneste(!)«, samtidig med at han formanede hende til at se, hvor langmodig Gud derimod havde været mod hende. Hans Ord gjorde nok noget Indtryk paa hende, men da han ikke var vis paa, hvor megen Frugt de havde baaret, forelagde han Sagen i Ribe og bad Brorson

afgøre, om Konen burde staa aabenbart Skrifte eller ikke.

Et voldsomt Sammenstød havde Wibe med Forpagteren paa Estrup, Jørgen Ravn.⁹⁾ Rimeligvis har det været ham, han sigtede til, da han klagede over de Øvrighedspersoner, som foregik Bønderne med et slet Eksempel, thi Ravn var en raa Person, der, som han selv sagde, ikke kunde lade være med at bande, saa længe der var Liv og Aande i ham. Desuden levede han ufredeligt med sin Hustru og var hengiven til Drik. Wibe kaldte han »en Fandens Præst,« og han nægtede at møde til Skrifte hos ham, som andre gjorde det, naar de meldte sig til Altergang. Wibe mente imidlertid, at det var hans Pligt, og han nægtede derfor at berette ham.

Denne Skam vilde Ravn ikke lade sidde paa sig, og Følgen blev, at han lod Præsten indstævne for Retten med mange grove Beskyldninger, hvorunder hans Hustru stod ham troligt bi; bl. a. forsøgte hun at faa Vidner til at erklære, at Wibe var Skyld i deres Datters Sygdom og mulige Død(!), fordi han havde meldt hende til Øvriheden for at bande. Afhøringerne gik dog Ravn imod, thi skønt han paaberaabte sig saavel Sognets Folk som baade Præstens og sit eget Tyende, ja havde ladet to Mand gaa rundt i Sognet for at samle Ankeposter mod ham, fik han intet positivt ud af det, tværtimod kunde nogle af de indkaldte berette adskilligt ufordelagtigt om ham selv og om hans grove Opførelse; bl. a. vidnede en af hans egne Piger imod ham, hvorefter han bagefter pryglede hende. Ogsaa Provst Bützov attesterede Præstens Uskyld, saa Sagsanlægget løb ud i Sandet.

Da Ravn mærkede, at han ikke kunde komme Wibe til Livs, søgte han med Forbigaaelse af

Biskoppen ved direkte Henvendelse i København Tilladelse til at benytte en anden Præst. Formodentlig har hans Husbond, Generalmajor Scholten, Ejeren af Estrup, støttet ham, saa den blev bevilget, og Hr. Fogh i Bækbølling blev derefter Forpagterens »Skriftefader«. Til Gengæld androg Brorson hos Kirkekollegiet, at Ravn, som ikke havde kunnet bevise Wibe noget paa, blev tilpligtet at gøre ham Afbigt og betale hans Omkostninger under Retssagen, da han var en »meget retsindig og i Lærdom opbyggelig Lærer« (dvs. Præst), der i alle Ting søgte sin Menigheds aandelige og evige Bedste; hertil kom, at han sad i smaa Kaar, og at han hverken havde Lyst eller Evne til at føre Proces.

Mens Wibes Optræden overfor en Mand som Ravn er forklarlig, maa hans Holdning overfor Gartneren paa Sønderskov i Folding, Peder Hansen, forekomme helt uforstaaende, da han var et ærbart Menneske og en flittig Kirkegænger. Men han havde i lang Tid ikke gaaet til Alters, da han var kommet til den Anskuelse, at dette var ligegyldigt. Nu var han imidlertid kommet paa andre Tanker og ønskede at blive antaget, men dette modsatte Præsten sig, fordi han frygtede for, at han ikke mente det alvorligt, og han henvendte sig derfor til Brorson med Spørgsmaal om, hvorledes han skulde forholde sig i denne Sag. Biskoppens Svar kendes ikke, men der er vist ingen Tvivl om, at han ikke har været enig med Wibe i hans Betragtning, men har raadet ham til en helt anden og kærligere Optræden.

Med sine Embedsbrødre paa Egnen har Wibe sikkert kun haft ringe Forbindelse. Da han 1745 havde Barnedaab, var dog baade Provst Bützov og Fogh i Bækbølling mellem Fadderne, men den sid-

stes venlige Forhold til Forpagter Ravn viser, at han næppe har sat megen Pris paa sin Nabo. Derimod saa Biskop Brorson i Ribe venligt til den ivrige Præst i Malt; ganske vist billigede han ikke alt, hvad Wibe foretog sig, men paa den anden Side paaskønnede han hans Ærlighed og Nidkærhed og var derfor ogsaa rede til at hjælpe ham og tage ham i Forsvar, nar det behøvedes.

Paa sin første Visitats i Pastoratet 1745 noterede Brorson i sin Indberetning til Kirkekollegiet, at Præsten meget grundigt og opbyggeligt talte om Kristi Efterfølgelse, »ligesom han og beviser samme udi Liv og Levned.« Børnene svarede skikkeligt, men der var kun faa ældre i Kirke. Degnen var fordrukken. Ved et senere Besøg 1753 maatte Biskoppen bo paa Estrup¹⁰⁾, da Wibe paa Grund af sin Hustrus Sygdom ikke kunde modtage ham — hun havde været syg og sengeliggende en halv Snes Aar. Han prædikede denne Gang skikkeligt om den Heligaands Vidnesbyrd, men Børnene svarede ikke godt ved Overhøringen, hvilket sattes i Forbindelse med, at Forældrene var forsømmelige i at lade dem søge til Skole. 1757 var Forholdene dog blevet bedre, thi da svarede de unge nogenlunde.¹¹⁾

Brorsons trods alt venlige Indstilling overfor Wibe gav sig ogsaa Udslag i den Indberetning, han som de andre Biskopper 1752 sendte til Oversekretæren i Kancelliet, Grev J. L. Holstein, om de værdigste og til Forflyttelse mest trængende Præster i sit Stift, thi han er en af de 12, der nævnes. Det hedder her om ham, at »han er en retsindig og ustraffelig Lærer, sidder i et meget lille Kald og fattige Omstændigheder og kunde forestaa et større Kald paa Landet.«¹²⁾

Wibe blev ikke forflyttet denne Gang, men 1763

blev han udnævnt til Sognepræst for Todbjerg og Mejlby i Aarhus Stift. Kaldelsen hertil har sikkert været ham kærkommen, thi som det fremgaar af det foregaaende fik han i Malt—Folding ikke udrettet det, han havde haabet og ventet, og om Vækelse i Sognene høres der intet. Ganske vist har Forholdene været vanskelige, men selv var han ikke uden Skyld i, at hans nidkære Arbejde kom til at bære saa liden Frugt. Psykologi var ikke Pietismens stærke Side, og de Metoder, han anvendte, var i den Grad blottet for Forstaaelse af jydskes Bønders Mentalitet, at det ikke var sært, at de trak sig ind i sig selv, naar han i sin Fremfusenhed gik dem paa Livet med sine direkte Spørgsmaal, og at hans Forkyndelse, der mere var præget af Loven end af Evangeliet, ikke var i Stand til at løse den bundne Varme i deres Sind. Alt i alt maa det siges, at Wibe var en typisk Repræsentant for den Fløj af Pietismen, der med sine voldsomme Ord nok kunde vække noget Røre her og der, uden at det dog fik varig Betydning, bl. a. fordi den ikke magtede at forkynde et fuldt Evangelium.

Kun i kort Tid var Wibe Præst i sit nye Embede, thi han døde allerede 1765. Da Skifteretten opgjorde hans Bo, viste det sig, at det kunde vurderes til 1521 Rdl., en ikke helt ubetydelig Sum, og at det bl. a. indeholdt Sølvsager for ca. 60 Rdl. Hans Bogsamling var paa 136 Bind; mærkeligt nok bestod den mest af Bøger af ældre, ortodokst Præg — hvad dog muligt skyldes, at de kan være købt paa Auktion — dog fandtes der Ting af Spener og Buddeus¹³⁾ og et Eksempplar af den herrnhutiske Salmebog.¹⁴⁾ Denne forholdsvise Velstand forekommer jo noget paafaldende paa Baggrund af Wibes stadig Klager over sin Økonomi i Malttiden,

thi man forstaar vanskeligt, at han har kunnet forbedre den saa meget i Løbet af to Aar, selv om han nu havde faaet et bedre Kald. Men maaske har han arvet.

Noter og Henvisninger: 1) Fra Ribe Amt 1946, S. 374 ff. 2) Fra Ribe Amt 1945, S. 223 ff. 3) F. Elle Jensen: Pietismen i Danmark, S. 47 ff. 4) F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland, S. 135. 5) Til det fgd: Malt Herreds Pakke 1633 ff. Ribe Bispeark. (Landsark. Viborg). 6) Vitaprotokol 1744, Ribe Bispeark. 7) Biskoppens Kopibog 7. Decbr. 1747. Bispeark. 8) Fra Ribe Amt 1942, S. 475. 9) Bisk.s Kopibog. 5. Maj 1750. Jf. Malt Herreds Justitsprot. (Landsark. Viborg). 10) Efter General Scholtens Død købtes Estrup 1751 af Kancelliraad Fr. Lautrup. 11) Biskoppens Relationer til Kirkekollegiet (Rigsarkivet). 12) Kirkehist Saml. 3-V-712. 13) Filip Jac. Spener († 1705), Pietismens Fader. J. F. Buddeus († 1729), Professor i Jena, ligeledes en af Pietismens førende Mænd. 14) Gejstlig Skifteprot. f. V. Lisbjerg Herred 1766 (Landsark. Viborg).
